

Anatol GAVRILOV: „MODELUL MEU DE TEORETICIAN LITERAR ESTE MIHAIL BAHTIN”

(Galina ANIȚOI, dr. în filologie, conferențiar cercetător, în dialog
cu Anatol GAVRILOV, dr. habilitat în filologie, profesor cercetător, Institutul de Filologie)

G. A. – Domnule profesor Anatol Gavrilov, aveți reputația unuia dintre cei mai avizați teoreticieni literari de la noi. Pentru început, V-aș ruga să ne spuneți de unde vine pasiunea Dvs. pentru literatură și, mai cu seamă, pentru literatura teoretică?

A. G. – Interesul pentru fenomenul literar și pentru investigația teoretică nu au apărut concomitent. Interesul pentru prima a apărut cu mult înainte și se datorează mamei care, fiind învățătoare de clasele primare, îmi citea înainte de culcare mici istorii. Astfel, de exemplu, istoria lui Gavroche am ascultat-o la o vârstă preșcolară. Mult mai târziu am aflat că era un fragment din romanul *Mizerabilii*, după ce citisem romanele *Oamenii mării*, *Omul care râde*, *Notre-Dame de Paris*, *Anul '93*. Acum ele stau alături, aparținând lui Victor Hugo. Începând cu ultimele trei volume din cele enumerate, aveam deja idee de autor. Cărțile pe care le citeam, primele din ele, purtau vocea mamei, următoarele erau povești despre un fapt de viață. Citeam totul delaolaltă. Primul criteriu de selecție era volumul cât mai mare. Mai ales în lunile de toamnă și iarnă, când părinții întârziu (mama, pe lângă orele de învățătoare pe care le avea, mai lucra și la orfelinat, iar tata se reținea la ședința cârmuirii), eu, în fundul cuptorului, citeam, alegând povestirile care aveau intrigă, cu alte cuvinte, conțineau interesul pentru ce va urma. Lucrurile s-au schimbat în jurul anului 1957, când a fost publicat îndreptarul ortografic și a pornit avalanșa de ediții ale scriitorilor clasici ai literaturii moldovenești: C. Negruzzi, V. Alecsandri, Al. Donici, B. P. Hasdeu, M. Eminescu. Mai târziu au apărut și două volume ale lui M. Sadoveanu: *Neamul Șoimăreștilor* și *Nicoară Potcoavă*. Tot pe atunci am prins să citesc în limba rusă. Am citit nu numai clasicii literaturii ruse, ci și traducerile în limba rusă din literaturile franceză, germană, italiană, inclusiv volumul de comedii de I. L. Caragiale.

Ulterior, la facultate, mi-am îmbogățit cunoștințele de literatură română, completându-mi și biblioteca cu lucrările lui L. Rebreanu, O. Goga, romanele și teatrul lui Camil Petrescu (la Institutul de cercetare am făcut cunoștință cu publicistica lui) și totodată am luat act de gândirea critică a lui T. Maiorescu, G. Ibră-

ileanu, E. Lovinescu, T. Vianu. La acestea s-a adăugat opera literară contemporană, care mi-a fost accesibilă până la 1968, anul când forțele armate ale Pactului de la Varșovia au invadat Cehoslovacia și Ceaușescu a rostit cuvântarea în apărarea suveranității Cehoslovaciei.

Interesul pentru investigația teoretică a apărut din anul IV de facultate. Până atunci, participam din când în când la cercurile studentești. Erau trei: cercul lingviștilor, al literaților și de creație literară. Cercul literaților era condus de tânărul profesor Ion Ciocanu, care tocmai terminase aspirantura și publicase prima carte, *Conflictul în noua literatură moldovenească*. Eu lucram la teza mea de licență: *Concepție și imagine artistică în proza lui Ion Druță*. El mi-a propus să pregătesc două referate pe tema *Momente noi în prezentarea conflictului la Ion Druță*. Tot atunci am ascultat două prelegeri care mi-au trezit interesul: *Alecsandri și teatrul european*, ținută de Haralambie Corbu și *Em. Bucov în contextul literar din perioada interbelică*, ținută de Simion Cibotaru. Mă pregătisem bine de aceste prelegeri, întrucât a doua era o Introducere la monografia *Em. Bucov*. Susținerea cu succes a tezei mele a fost remarcată de președintele comisiei Constantin Popovici. În final, eu am fost solicitat de Institutul de Limbă și Literatură al Academiei de Științe a Moldovei, la Sectorul de literatură sovietică moldovenească.

G. A. – V-ați dedicat totalmente studiului romanului (cu anumite excepții). De ce anume romanul?

A. G. – Pentru că e cel mai vechi și totodată cel mai nou dintre toate genurile literare. El este fixat terminologic în limbile europene prin „roman” și prin „nuvelă”. În condițiile trecerii de la latina medievală la limbile moderne, „roman” se numea orice scriere într-o limbă nouă. În altă variantă era numită „nuvelă”, adică noutate. Aceste sensuri s-au unit pentru acele scrieri care vor să spună o noutate. M. Bahtin a extins etimologia dată pentru folclorul carnavalesc, în care a descoperit producerea genului pe care l-a numit un „imens roman”: „Genul literar oglindește prin însăși natura sa tendințele cele mai stabile, „etern”

din dezvoltarea literaturii. În gen se conservă întotdeauna elementele nepieritoare ale *arhaiciei*, dar numai datorită înnoirii ei necurmăte, ca să spunem așa, datorită adaptării ei la spiritul contemporaneității. În mod variabil, genul este și nu este același, el este vechi și totodată nou. Genul trăiește prin prezent, dar nu-și uită nicicând trecutul, originea sa. El reprezintă memoria artistică în procesul dezvoltării literaturii și de aceea este în măsură să asigure *unitatea și continuitatea* acestei dezvoltări”.

La sfârșitul Antichității clasice se dezvoltă numeroase genuri care sunt unite prin legătura lor profundă cu *folclorul de carnaval*. Toate sunt pătrunse de o *viziune carnavalescă specifică a lumii*. Prima particularitate a tuturor genurilor constă în poziția nouă față de realitate: pe punctul de plecare este *contemporaneitatea vie*; cea de-a doua particularitate rezidă în faptul că ele nu se sprijină pe *legendă*, ci pe *experiență* și pe *plăsmuire liberă*. Cea de-a treia, proprie tuturor acestor genuri, este *plurivocitatea și eterovocitatea*. Aceste genuri renunță la unitatea de stil proprie epopeii, tragediei, retoricii, liricii ș.a. Iată cele trei particularități comune tuturor genurilor serios-ilarului. „*Prin urmare*, susține Bahtin, *domeniul serios-ilarului* este acela unde trebuie căutată originea feluritelor specii ale direcției romanului, pe care o vom denumi, în mod convențional, „dialogală”. Un rol deosebit de important în evoluția genului romanesc l-a jucat „literatura carnavalizată”, care a avut la bază „dialogul socratic” și „satira menippe”. Ca în natură, fluviile mari se iscă din mici pârâi.

G. A. – Care au fost raporturile Dvs. cu teoria realismului socialist? V-a reușit să vorbiți despre literatură fără a Vă supune exigențelor ideologiei dominante? Sau ați plătit (și) „tribut” regimului totalitar?

A. G. – Interesul meu pentru literatură s-a îmbinat cu formarea ideologico-politică. Ele au început aproape concomitent: cu filmele privite și cărțile citite. Îmi amintesc cum odată, la declamația unei poezii consacrate „marelui Stalin”, m-am poticnit la versul „și în clipa asta Stalin se gândește la norod”. După moartea lui Stalin, în fruntea statului a venit Hrușciov care a început să ridice agricultura. Și a avut succese la început. A fost construită casa de cultură cu parcul și teatrul de vară, apoi un al doilea club. A fost asfaltat drumul împrejurul satului, celelalte drumuri au fost transformate în șosele, satul a fost asigurat cu apă din Nistru printr-o rețea de conducte. În sat începeau să ridice case noi. S-au mai construit două băi, o fabrică de pâine. Schimbări similare se observau și în satele din jur. Până la vizita în SUA de unde Hrușciov s-a

întors cu ideea năbădăioasă: să ajungem și să întrecem America la producția de lapte și carne pe cap de locuitor. S-au construit ferme de vite, de porci și de găini și s-a terminat cu predarea vacilor la colhoz. A venit Brejnev care nu a făcut nimic altceva decât să-și decoreze pieptul cu medalii. După două apariții meteore a venit Gorbaciov. Ce a adus acesta nou? Restructurarea revoluționară? Ea era în arsenalul lui Hrușciov. Socialismul cu față umană? Era și acesta împrumutat de la colegul său de facultate Dubcek. Toți au fost supuși testului democratismului: 1956 în Ungaria, 1968 în Cehoslovacia și tulburările din Bacu, Tbilisi și, mai ales, din Vilnius – niciunul nu l-a trecut. A venit, în fine, Elțin cu Platforma democratică și ce s-a ales din ea? Când am fost exclus din partid, eu împreună cu încă alți câțiva membri ai Platformei, nu mai erau comuniști.

Toate acestea, prezentate retrospectiv și puțin ironic, eu însă le-am trăit. Marx, Engels, Kautsky, Plehanov, Dobrogeanu-Gherea ș. a. au făurit acest ideal, care nu era separat de idealul social-democrat, până la crearea Internaționalei comuniste. Dar și adepții idealului liberal au avut partea lor de adevăr. Am început să-i citesc pe Zeletin, E. Lovinescu, Florovski, Berdiaev ș.a. Îmi amintesc, în această ordine de idei, de o spusă a lui Anton Cehov cu privire la sclavagismul din lăuntru: „eu îmi storc picătură cu picătură și nu știu dacă o să mă curăț complet până la sfârșitul vieții”.

Dezvoltarea mea a fost influențată de două curențe: unul benefic, alcătuit din lecturile mele din literatura bună și altul format din literatură proastă, care se impune prin slujirea ideilor „regimului totalitar”. Însuși termenul a apărut târziu, la sfârșitul anilor '80 – începutul anilor '90, anume în sensul destul de cuprinzător ca să includă și sistemul sovietic care a fost cel mai plenar aplicat.

Am plătit și un anumit tribut „regimului totalitar”? Cum spunea V. I. Lenin: să trăiești într-o societate și să fii liber de ideologia dominantă este imposibil. Eu am evoluat cu „societatea socialismului dezvoltat” până a devenit evident că ea se prăbușește. Societatea care se lauda că nu cunoaște nicio contradicție esențială s-a pomenit cu toate contradicțiile în față. Unii care vedeau că starea reală de lucruri e cu totul alta, făceau tot posibilul să o „pomădeze”; alții o criticau susținând că însuși proiectul conținea un viciu înăscut. Eu am mers cu primii la început, cu alții parțial: mai este socialismul scandinav în rezervă. Am hotărât să mă concentrez asupra muncii mele științifice. Am depus cerere de demisie din postul de director al Institutului de Literatură (la jumătatea termenului) și m-am întors la Sectorul de teorie și metodologie li-

terară. A doua mea cerere de demisie din postul de șef de sector, recentă, a fost dictată de aceeași dorință.

G. A. – În monografia *Conceptul de roman la G. Ibrăileanu și structura stratiformă a operei literare* (Chișinău, CEP USM, 2006) ați reluat, într-o formă revizuită, capitolul de bază din studiul teoretic *Structura artistică a caracterului în roman* (Chișinău, Ed. „Știința”, 1976), studiu în care ați aplicat pentru prima dată conceptul Dvs. de formă conținutistă stratiformă la noțiunea *caracter literar*. Cărțile au apărut la o distanță de patru decenii. Cum ați procedat cu anumite convingeri pe care le-ați împărtășit în perioada sovietică?

A. G. – Aveți dreptate, în studiul *Conceptul de roman la G. Ibrăileanu și structura stratiformă a operei literare* am reluat într-o formă revizuită conceptul de formă conținutistă de caracter literar. Vă amintiți cum se definea realismul: caractere tipice în împrejurări tipice. Toată literatura critică se ținea pe acest principiu. S-a trecut cu vederea acea muncă meticuloasă pe care Bahtin a depus-o pentru a introduce o modificare substanțială: să înlocuiască *caracterul literar* prin *subiectul vorbirii*. În raport cu prima monografie am făcut unele modificări, însă nu am atins *caracterul*. În primul rând, am introdus capitolul I care tratează concepția de structură a caracterului la G. Ibrăileanu. Acest capitol face parte din cursul de critică literară pe care l-am ținut la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, intitulat *La începuturile teoriei naționale a romanului*. În acest curs i-am prezentat în capitole aparte pe E. Lovinescu, Călinescu, Camil Petrescu, Vianu. La Ibrăileanu și Camil Petrescu am găsit conceptul de structură. Primul a pus problema: „Ce este romanul?” (1907); și am încercat să-l prezint ca pe o structură literară, sub toate componentele principale. Însă ideea principală referitor la caracterul literar a rămas nezdrcinată. Această carte trebuie citită ca tranziție spre următoarele: *Criterii de științificitate a terminologiei literare. I. Principiul obiectivității; În căutarea de noi repere pe drumul gândirii și Dialogismul textului operei literare*. În ultima, care e în proces de finalizare, vor fi prezentate triadele de termeni literari, principalele structuri literare printre care se va găsi și structura conceptuală a gândirii lui M. Bahtin. Câteva din aceste structuri conceptuale au fost prezentate în revistele *Philologia* și *Metaliteratură*.

G.A. – În microstudiul *Subiectul vorbirii* ați amendat *Gramatica limbii române*. Care a fost punctul de plecare al acestor amendamente critice?

A. G. – Prin *subiectul vorbirii* am definit unul din conceptele fundamentale ale teoriei dialogice a

textului literar. El va fi unul din principalele triade terminologice: *subiect - existență - vorbire*. Principali teoreticieni ai „principiului dialogic” K. Jaspers, M. Buber, Carl Friedrich von Weizsäcker ș.a. au definit „subiectul” în raport cu „existența”, calitatea „subiectului” au legat-o de personalitate. Bahtin, care a adoptat acest termen, l-a definit în raport cu *existența și vorbirea*, astfel, triada e completă, formează o unitate conceptuală deplină. În comunicarea verbală participă cel puțin trei subiecți ai vorbirii: *autorul, personajul, cititorul*. Prin intersectarea a două sau trei moduri de a vedea lumea, fiecare având în centru un subiect al vorbirii, se formează *cuvântul bivoc*. De aici precizarea că în vorbirea nondirectă cuvântul autorului se realizează prin cuvântul personajului. Sfera de cuprindere a subiectului vorbirii e mai largă decât polemica cu *Gramatica limbii române* sau *Gramatica limbii ruse*, cum e prezentată în microstudiul *Subiectul vorbirii*.

G.A. – Una din constantele preocupărilor Dvs. este opera lui Mihail Bahtin, personalitate marcantă a sec. al XX-lea. Ce anume V-a atras la sistemul de gândire al acestui filolog și filosof rus?

A. G. – În ultimul timp, una din preocupările mele este opera științifică a lui Bahtin. Prin ce m-a atras sistemul său de gândire? Prin faptul că acest savant rus este receptat în Europa, în Statele Unite ale Americii, în Canada, în Australia, în Japonia, în China. El însuși vorbea în cinci limbi, dar operele lui vorbesc în zeci de limbi, inclusiv în română, de ambele părți ale Prutului, datorită osârdiei traducătorilor S. Recevski, Nicolae Iliescu, Paul Magheru, datorită cercetătorilor noștri Marian Vasile, Vasile Tonoiu, Sorina Bălănescu ș.a. De câțiva ani, acestora li s-au asociat și Aliona Grati, Olesea Gârlea, Sergiu Cogut.

G. A. – De-a lungul parcursului Dvs. de istoric, critic și teoretician literar ați avut drept interlocutori figuri proeminente ca T. Maiorescu, G. Ibrăileanu, T. Vianu, G. Călinescu, M. Ralea, V. Coroban, E. Coșeriu, M. Bahtin, A. Einstein, M. Buber, H.-G. Gadamer, R. Ingarden, N. Hartmann, M. Heidegger, K. Jaspers etc. Care e modelul Dvs. de critic și/ sau teoretician literar, dacă, bineînțeles, aveți unul?

A. G. – Fiecare din numele pomenite și-au jucat rolul lor în știința și filosofia culturii. T. Maiorescu, G. Ibrăileanu, T. Vianu, G. Călinescu, M. Ralea au reprezentat pentru mine pledoaria pentru genul romanesc. V. Coroban a reprezentat personalitatea în literatură. H.-G. Gadamer, R. Ingarden, N. Hartmann, M. Buber, K. Jaspers și M. Heidegger, A. Einstein m-au ajutat să-l înțeleg pe M. Bahtin. Modelul meu de teoretician literar este Mihail Bahtin.

G. A. – În ultimul timp asistăm la o diminuare sporită a componentei spirituale în toate sferile de viață ale omului. În concepția Dvs., viziunea științifică presupune sau nu o dimensiune spirituală?

A. G. – Numai decît presupune o dimensiune culturală. Dacă înțelegem prin „cultură” toată activitatea umană, ceea ce imprimă rosturile vieții omenești. Iată ce scria despre legătura indisolubilă a literaturii cu cultura M. Bahtin: „Înainte de toate știința literaturii are o legătură strânsă cu istoria culturii. Literatura este o parte a culturii, ea nu poate fi înțeleasă în afara contextului integral al culturii epocii date. (...) Când sunt ignorate problemele interacțiunii diverselor sfere ale culturii, se dă uitării faptul că aceste granițe nu sunt absolute, că viața culturală cea mai intensă se desfășoară la granițele diverselor sfere ale culturii, ci nu acolo unde aceste domenii se claustrează fiecare în specificitatea sa”.

G. A. – La sfârșitul lunii februarie a. c. ați împlinit frumoasa vârstă de 75 de ani. Ceasul aniversar Vă găsește cu „hambarele” pline de roadele muncii asidue de cercetare științifică. La această etapă a vieții Vă considerați împlinit? Aveți și regrete?

A. G. – Dacă mă consider împlinit? Nu, atîta timp cît nu voi publica monografia *Dialogistica textului literar*. După ea se profilează o altă monografie, *Hermeneutica textului literar*, în care voi lua în discuție, alături de alte concepții teoretice, concepția lui M. Bahtin. Regrete? Poate doar acelea legate de ideologia spirituală, care a fost inoculată din fragedă copilărie. Niciun om nu este liber față de ideologie. Trebuie să facem o distincție clară între oamenii care n-au crezut în nimic și oamenii care au crezut.

G. A. – Vă mulțumesc din suflet pentru amabilitate și plăcerea acestui dialog!

Mărțișorul, inclus de UNESCO
în Lista reprezentativă a patrimoniului cultural imaterial al umanității.